

YU ISSN-0352-5724/UDK 801(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XXXVII

ПОСВЕЂЕНО
ПРОФЕСОРИМА др ВЕРИ ЈЕРКОВИЋ И др ЈОВАНУ ЈЕРКОВИЋУ
ПОВОДОМ 65-ГОДИШЊИЦЕ ЖИВОТА

НОВИ САД
1994

О ЈЕЗИКУ „ПЕСНЕ НА ИНСУРЕКЦИЈУ СЕРБИЈАНОВ” ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА

РАДА СТИЈОВИЋ

1. Новија научна истраживања показују да је класични славеносрпски језик уступио место српском народном већ у делима Доситеја Обрадовића, тј. пре појаве Вука Караџића и његових реформи¹. Доситеј је, наиме, још 1783. године „одлучно иступио за народни језик у књижевности”, њиме је и писао, „али се није устезао да црквенословенским или руским речима искаже појмове за које су народном језику недостајали изрази”.²

О Доситејевом језику постоји више радова, као и монографија Херте Куна.³ Куна, међутим, није обрадила језик неколико песама, а међу њима ни језик познате химничке песме која је тема овога рада, образлажући такав поступак следећим речима: „Остале Доситејеве пјесме, које нису штампане за његова живота, него су доношене касније на основу туђих преписа, или према наводним аутографима, који су данас, међутим, непознати, због несигурности грађе, с једне, а и због малог обима, који према обиљу осталог материјала не значи много, долазе у обзир само уколико се у њима нађе материјала којег нема у осталом тексту”.⁴ *Песма на инсурекцију Србијанов*, међутим, штампана је за Доситејева живота, 1804. године, али то издање није сачувано.⁵

За ова испитивања послужио је текст песме из Доситејевих *Сабраних дела*⁶, који се доноси у овом раду, док речи из наслова, тј. поднаслова, нису анализиране, с обзиром на то да наслов, у складу с маниром онога времена, долази у књишком, тј. рускословенском духу, те по језичким цртама одудара од садржине песме.⁷ Наслов је, иначе, као и текст песме, у издању из 1961. године донет према издању Григорија Возаровића (1833), и разли-

¹ Павле Ивић, *Из историје српскохрватског језика. Изабрани огледи*, Ниш (Просвета), 1991, књ. II, 238.

² Павле Ивић, наведено место.

³ Херта Куна, *Језичке карактеристичке књижевних дјела Доситеја Обрадовића*, Сарајево (Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине. Дјела, књ. XXXVI. Одјелење друштвених наука, књ. 21), 1971, стр. 287.

⁴ Херта Куна, н. д., 15—16.

⁵ Доситеј Обрадовић, *Сабрана дела*, Београд (Просвета), 1961, књ. III. 1811—1816, 395, 621, нап. 4.

⁶ Доситеј Обрадовић, н. д., 17—19.

⁷ О разлици језика наслова од језика текста дела у предвуковској епоси в.: Александар Младеновић, *Сјана и проблеми у проучавању књижевности језика војвођанских Срба у предвуковској епоси*, Књижевност и језик, Београд (Часопис Друштва за српскохрватски језик и књижевност СР Србије и Друштва за српскохрватски језик и књижевност СР Црне Горе), 1969, XVI/3, 232.

кује се од наслова по Лазару Бојићу, а донекле и од онога из *Српске библиографије 1741—1867 Стојана Новаковића*.⁸

Језик анализираних песме, настале у првој години Првог српског устанка и посвећене овом судбоносном српском догађају, у основи је народни, али се срећу и славенизми — фонетског, морфолошког и лексичког типа, као и по један дијалектизам, односно архаизам, и ијекавизам.⁹

Славенизми

Фонетски славенизми

2. а) Рускословенски (руски) рефлекс *о < њ* налазимо у следећим случајевима: *возбуди* (пример је поновљен шест пута у строфи која се јавља као рефрен), *воздвигни, војију, восигани* х 4 (пример из строфе која се јавља као рефрен поновљен је још шест пута), *соіласно*.

б) Рускословенско (руско) *е* уместо старог *ь* налазимо у следећа два примера: *враждедбника, искрена* чада.

в) Са рефлексом назала предњегг реда долазе два примера, и то оба у рускословенском (руском) духу, тј. са *а*: *чада* и *чадом*.

г) С рускословенским (руским) *ер*, према српском и српкословенском самогласничком *р*, долазе следећи примери: *йерве* славе, *Сербије* х 3 (пример из строфе која се јавља као рефрен поновљен је још шест пута), *Сербље* (пример је поновљен шест пута у строфи која се јавља као рефрен), *сербска...* чада, *серца, Чернаја Гора*. (Једини пример са самогласничким *р*, тј. у српском духу, донет је у лику *државе*.)

д) Група *-дв-* у корену *двиг-* примера *воздвигни* одлика је рускословенског (руског) и српкословенског језика, док је у српском народном и књижевном језику упрошћена тако да се губи *в*, те имамо корен *диг-*.

Морфолошки славенизми

У духу славенизама налазимо следеће облике:

а) *Сербије* (вокатив са *-е* уместо српског *-о*);

б) *чадом* (датив множине, могућ не само у рускословенском и српкословенском језику него и у српском народном);

в) *Сербље* (акузатив множине са старим *-ље*);

г) *очеса* (номинатив множине од старословенске основе *очес-*);

д) *Чернаја Гора* (са *-ја*, које је одлика и рускословенског, тј. руског, и српкословенског језика);

ђ) *серца их* (генитив личне заменице у функцији присвојне, одлика и рускословенског, односно руског, и српкословенског језика).

⁸ Доситеј Обрадовић, н. д., 621—622, нап. 4.

⁹ О термину *славенизам*, као и о његовој употреби, в.: Светозар Стијовић, *Славенизми у Њеишевим песничким делима*, Сремски Карловци — Нови Сад (Издавачка књижарница Зорана Стојановића), 1992, 13 и нап. 2 (13—14).

Лексички славенизми

У ову групу могу се уврстити следећи примери: *враждебника*, *врѣда*, *небесна воља*, *помоћ небесну*, *осиѣрови* и *судбина*. Именица *враждебник*, са *е* уместо некадашњег полугласа предњег реда и секундарном групом *жд*, без еквивалента у српском језику, позајмљеница је из руског.¹⁰ Именица *врѣд* (са *е* од некадашњег јата)¹¹ и придев *небесни* у истом фонетизму постоје и у рускословенском (руском) и у српкословенском језику, што се може рећи и за именицу *осиѣров*¹², чији српски еквивалент има секундарно самогласничко *р*. Лексема *судбина* потиче из руског језика.¹³

Остале појаве

3. Овде ваља поменути два облика: *Дивјеј* јаничара и *ѣрије*. Придев *дивјеј* јавља се са неспроведеним новим јотовањем, што се може сматрати архаизмом или дијалектизмом, док је прилог *ѣрије* једини ијекавизам у овој песми.¹⁴

Анализирана песма

ПЕСНА НА ИНСУРЕКЦИЈУ СЕРБИЈАНОВ

СЕРБИЈИ И ХРАБРИМ ЈЕЈА ВИТЕЗОВОМ И ЧАДОМ
И БОГОПОМАГАЈЕМОМУ ИХ ВОЈЕВОДИ
ГОСПОДИНУ ГЕОРГИЈУ ПЕТРОВИЧУ ПОСВЕБЕНА

Восѣјани Сербје! Восѣјани царице!*
И дај *чадом* твојим видет твоје лице.
Обрати *серца их* и *очеса* на се,
И дај њима чути слатке твоје гласе.

¹⁰ В., нпр., *Словарь русскою языка XI—XVII вв.*, Москва (Академия наук СССР. Институт русскогo языка), 1976, т. 3, 94—95 (потврде од 16. века).

¹¹ Потврде из књижевних текстова (Његош, Велимир Живојиновић Масука, Змај и Матија Бан) и говора Груже у *Речнику српскохрватској књижевној и народној језика* (Београд, Српска академија наука и уметности, 1965, књ. 3, 36) не сведоче довољно о припадању ове речи српском народном језику.

¹² *Рјечник хрватској или српској језика* Југославенске академије наука и уметности доноси у овом лику, поред три српкословенске потврде из Даничићевог *Рјечника из књижевних сѣјарина српских* и једне Стулићеве „из глаг. брѣвијара”, име једног местаца „у котару которском” и неколико топонима на *Осиѣров*-, као и апелатив *осиѣрово*, односно овакво име за три села: у Срему, у Банату и у „пожаревачком округу” (Загреб, 1924—1927, књ. IX, 280—281).

¹³ Потврде ове речи у *Рјечнику хрватској или српској језика* Југославенске академије наука и уметности (Загреб, 1956—1958, књ. XVI, 892—893) не уливају уверење да се ради о лексеми из народног језика. Вук у другом издању *Српској рјечника* ову реч даје с опаском „код књижевника”, док је у првом не доноси.

¹⁴ Ијекавизми су, иначе, обична појава, нарочито у неким делима, код Доситеја (Херта Куна, н. д., 56—59).

* Славенизми су донети курзивом, дијалектизам, односно архаизам, и ијекавизам спационирано, а форме у српском народном лику — обичним слогом.

Востјани Србије!
 Давно си заспала,
 У мраку лежала.
 Сада се пробуди
 И *Сербље* *возбуди!*

Ти *воздвигни* твоју царску главу горе,
 Да те опет позна и земља и море.
 Покажи Европи твоје красно лице,
 Светло и весело, како вид Данице.

.....
 Спомени се, мати наша, твоје *йерве* славе,
 Твојих *враждебника* ти посрами главе!
 Ди в је г јаничара терај са Врачара,
 Који свог истога сад не слуша цара!

.....
 Теби сад помаже и *небесна* воља
 И сад ти се показује *судбина* боља.
 Сви ближњи твоји теби добра желе
 И даљни се народи твом добру веселе.

.....
Востјани Србије! Мати наша мила!
 И постани опет што си при је била.
Сербска теби *воицију* *искрена* чада,
 Која храбро војују за тебе сада.

.....
 Босна, сестра твоја, на тебе гледа
 И не жели теби никакова *врета*.
 Ко тебе ненавиди, не боји се бога,
 Од којег теби иде помоћ многа.

.....
 Херцегова земља и *Чернаја* Гора,
 Далеке државе и *осирови* мора,
 Сви теби помоћ *небесну* желе,
 Све добре душе теби се веселе,

И *соіласно* веле:
Востјани Србије!
 Давно си заспала,
 У мраку лежала,
 Сада се пробуди
 И *Сербље* *возбуди!*

4. Анализирана песма писана је језиком за који се Доситеј Обрадовић определио још 1783. године и који је, у ствари, сменио славеносрпску књижевнојезичку епоху. То је у основи народни језик у којем су славенизми, у принципу, место налазили у случајевима када је народном фонду

* Тачкице означавају изостављену другу строфу, која се, из практичних разлога, пет пута изоставља.

недостајао одговарајући израз, а ретко и ради богаћења тога фонда синонимима из старијих типова српскога књижевног језика. Одређени удео славенизама, не само фонетских и лексичких него и морфолошких, захтевали су садржина и стилска висина химничке песме, као што су искључивали дијалектизме и провинцијализме.¹⁵ Једини дијалектизам, придев *дивји*, у ствари је стилски подобан архаизам у свечаној песми, док је једини ијекавизам, прилог *џрије*, највероватније донет ради метра, иако овај ијекавски облик Доситеј употребљава и у прозним делима.¹⁶

Песна на инсурекцију Србијанов, може се закључити, с народним језиком у основи и нешто славенизама, уклапа се у тип језика који данас називамо доситејевским.

Београд

¹⁵ Из 1804. године је и Доситејева песма [*Григорију Трлајићу*], шест дистиха у четрнаестерцу, али она садржи неколико дијалектизама и свега четири славенизма, сва четири донета у последњем стиху: Певај песму и опевај са дарови мусу, / По најлучшем, јединственом, Терлајича окусу (Доситеј Обрадовић, н. д., 16).

¹⁶ Херта Куна, н. д., 57.